

امکان‌سنجی استناد به تئوری تعدیل در حقوق ایران به عنوان راهکاری در تعذر قراردادی - روش‌نعلی شکاری، سید مصطفی میلانی
حمایت کیفری از حقوق نسل‌های آینده در اسناد بین‌المللی - عادل ساریخانی، مصطفی کرمی پور
تحلیل حق نظارت مردم بر حکومت از دیدگاه علی (علیه السلام) با نگاهی به قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران - ابراهیم موسی زاده،
محمد صالحی

تاملاتی در تشریح قسامه با توجه به علوم جرم‌یابی - محمدعلی حاجی ده‌آبادی، روح‌الله شمشیری
بازخوانش تعاملات (برخی گروه‌های مذهبی و بازیگران نظام بین‌الملل) حوزه تروریسم به عنوان وسیله دستیابی به منافع ملی با
تاکید بر مسئولیت‌های حقوقی در کشورهای اسلامی - سید محمدرضا موسوی فرد، حمیدرضا نوروزیان، عارفه کردی نسب،
نفیسه طوسی، آیدا قاسم زاده

اصل منع اعاده پناهندگان از منظر اسناد حقوق بشری با تأکید بر پناه‌جویان زیست‌محیطی - مهناز خرسندی، عسکر جلالیان
خطرات اولویت یافتن مسائل مادی در مشاغل حقوقی - محمد ستایش‌پور، مریم فرجی ترک
احکام و آثار اذن در نظام حقوقی ایران و فرانسه - حسن نجارها
مقایسه رکن مادی جرم کلاهبرداری رایانه‌ای با سنتی - علی پایدارفرد، جواد نادری عوج بغزی، احمدرضا امتحانی
مبانی نظری حاکم بر کنترل تسلیحات نظامی با تأکید بر مواضع متعارض سازمان ملل متحد و سازمان تجارت جهانی در خصوص تجارت
تسلیحات نظامی متعارف - پوریا ابراهیم زاده، سمیه رحمانیان

کودک و کودکی از منظر فلسفه و ادبیات - مریم شعبان
اعتبار امر مختوم در دعاوی مدنی و کیفری - امیر محمدی، محمدمهدی حیدری، سهیلا مرادی قلعه
جایگاه شعب تخصصی کوزوو در نظام عدالت کیفری جهانی - مصطفی فضائلی، آرش ملکی
جرم‌انگاری اظهار خلاف واقع مطلع در حقوق ایران - سعید اسدزاده، فاطمه احدی، مجتبی کنجوری
اقدامات شرکت‌های خارجی بابت استفاده عراق از تسلیحات شیمیایی در دفاع مقدس از منظر حقوق مسئولیت بین‌المللی -
محمد ستایش‌پور، پرینان شفانی

مروری جامعه‌شناختی و جرم‌شناختی نسبت به پدیده روسپیگری در نظام بین‌الملل و ایران با تأکید بر آموزه‌های جرم‌شناسی
اسلامی - سید محمدرضا موسوی فرد، اسد اخضری فرد، علی مردان احمدی
تعامل پلیس با نهادهای پیشگیری از جرم - مینا مومنی، سید مهدی احمدی موسوی
حقوق کودکان مهاجر در اسناد ملی و بین‌المللی - رضا خواجه نورالدینی، سیده پریسا میرابی
صلاحیت واقعی قوانین کیفری از منظر حقوق اسلام - مصطفی کرمی پور، مونا رجب زاده باغی
بررسی تغییر از جرائم خیابانی به جرائم سایبری در آغاز همه‌گیری کووید-۱۹ - رویکردی به نظریه فعالیت‌های روزانه - مریم کمائی
جایگاه مأمورین امنیتی انگلستان در کشف جرایم - زهرا وهبی، آرش رزمی

استقلال قضات در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران در پرتو آموزه‌های دین‌مبین اسلام - محمد ستایش‌پور، فاطمه زهرا آسیان
شرایط قانونی و ابعاد حقوقی و کیفری مالکیت فکری در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران - سمیه زیلابی، صادق فتیلی، ابراهیم مقدم
امکان‌سنجی تحقق ایده جرم‌انگاری (جرم مسئولیت مدنی مدیران) از تئوری تا عمل بر اساس رویکردهای مدل مسئولیت کیفری
قانون اقدام راهبردی لغو تحریم‌ها - سید محمدرضا موسوی فرد، حمیدرضا نوروزیان، نفیسه دهرویه، محمدرسول انصاری نیا،
ندا حقیقی

ارزیابی فقهی-حقوقی تعدد واقعی در حدود، قصاص و دیات - علی محمدی جورکویه، احمدرضا امتحانی، جواد نادری عوج بغزی
جایگاه و نقش مردم در استقرار و استمرار نظام امت و امامت در پرتو آراء شهید بهشتی - محمدصادق داریوند
میانجیگری، نظام عدالت مشارکتی، نسل سوم نظام عدالت کیفری و حقوق اطراف دعوا - صادق فتیلی، محمد فتیلی، ابراهیم مقدم

Criminal Protection of the Rights of Future Generations in International Documents

حمایت کیفری از حقوق نسل‌های آینده در اسناد بین‌المللی

Adel Sarikhani

Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Qom University, Qom, Iran

Mostafa Karami Pour

Ph. D. in Criminal Law and Criminology, Al-Mustafa Al-Alamiya Society, Qom, Iran (Corresponding Author)

عادل ساریخانی

استاد گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران
adelsarikhani@yahoo.com

مصطفی کریمی پور

دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران (نویسنده مسؤل)
mmpour@yahoo.com

Abstract

The rights of the future generations are the rights by which the natural resources that have been inherited from the previous generation to the current generation are transferred to the next generation and are important topics and the basis of the restoration of intergenerational justice. From the international perspective, there are three examples for the concept of the rights of future generations: First, it is necessary for each generation to protect natural resources. Second, by exploiting natural resources, irreparable damage should not be done to it. Third natural resources belongs to all generations and there is no reason to be attached to a particular generation. Worrying about the rights of future generations is the common pain of all humanity, and the indiscriminate use of natural resources by the current generation has caused concerns for future generations, and in this regard, international assemblies have considered it their duty to recognize the rights of the future generations and its protection has taken an important step that initially the concept of the rights of future generations entered international law with the ratification of the United Nations Charter in 1945 and then with the issuance of the Stockholm Declaration in 1972, which was addressed in binding and non-binding documents and accordingly Entered the internal laws of countries.

Keywords: Rights, Future Generations, International Documents, Binding Documents, Non-Binding Documents.

چکیده

حقوق نسل‌های آینده، حقوقی است که به موجب آن منابع طبیعی که از نسل قبل به نسل فعلی به ارث رسیده است، به نسل آینده منتقل می‌شود و از مباحث مهم و پایه ترمیم عدالت بین نسلی می‌باشد. از بُعد بین‌المللی سه مصداق برای مفهوم حقوق نسل‌های آینده متصور است: اول، بر هر نسلی لازم است از منابع طبیعی حفاظت نماید. دوم، با بهره‌برداری از منابع طبیعی لطمات جبران‌ناپذیری به آن وارد نگردد. سوم، منابع طبیعی متعلق به همه نسل‌ها می‌باشد و دلیلی بر این که متعلق به نسل خاصی باشد وجود ندارد. نگرانی در مورد حقوق نسل‌های آینده، درد مشترک همه بشریت است و استفاده بی‌رویه از منابع طبیعی توسط نسل فعلی، موجب بروز نگرانی‌هایی برای نسل‌های آینده گردیده که در این راستا مجامع بین‌المللی بر خود وظیفه دانسته جهت شناسایی حقوق نسل‌های آینده و حمایت از آن گام مهمی بردارند که در ابتدا مفهوم حقوق نسل‌های آینده با تصویب منشور ملل متحد ۱۹۴۵ و سپس با صدور اعلامیه استکهلم ۱۹۷۲ وارد حقوق بین‌الملل گردید که در اسناد الزام آور و غیرالزام‌آور بدان پرداخته شده و به تبع آن وارد حقوق داخلی کشورها گردید.

واژگان کلیدی: حقوق، نسل‌های آینده، اسناد بین‌المللی، اسناد الزام آور، اسناد غیرالزام آور.

Received: 2022/07/24 - Review: 2022/09/21 - Accepted: 2022/10/26

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۵/۰۲ - پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۰۶/۳۰ - پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۰۸/۰۴

ارجاع:

ساریخانی، عادل؛ کرمی پور، مصطفی؛ (۱۴۰۱)، حمایت کیفری از حقوق نسل‌های آینده در اسناد بین‌المللی، تمدن حقوقی، شماره ۱۲.

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author (s) , with publication rights granted to Legal Civilization. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) , which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

CC BY NC SA

COPE COMMITTEE ON PUBLICATION ETHICS

مقدمه

حمایت از حقوق نسل‌های آینده، در حقوق بین‌الملل به طور اساسی، مورد توجه اکثر کشورها قرار گرفته است و در طیف وسیعی از اسناد حقوقی ملی و بین‌المللی، از جمله قوانین اساسی کشورها، اعلامیه‌ها، کنوانسیون‌ها، معاهدات بین‌المللی بدان پرداخته شده است. برخی از این اسناد بین‌المللی جنبه‌الزام آور و برخی جنبه ارشادی دارند و همچنین در برخی از این اسناد، منافع حقوق نسل‌های آینده را به طور صریح و در برخی هم به صورت ضمنی به آن اشاره نموده‌اند.

با توجه به استفاده بی‌رویه نسل فعلی از منابع موجود، دولت‌ها را بر آن داشت، به شهروندان خود آموزش دهند که به حقوق نسل‌های آینده احترام قائل شوند و نیاز کسانی که هنوز پا به عرصه هستی نگذاشته‌اند، را تضييع نکنند و دولت‌ها در تصمیم‌گیری‌های سیاسی، حقوق نسل‌های آینده را لحاظ نمایند و به صورت قانونی حقوق آنان را به رسمیت بشناسند. هرچند که ممکن است برخی از کشورها طراحى ابزارهای نو و بدیع را برای نشان‌دادن صدای نسل‌های آینده در فرایند سیاست‌گذاری شروع کرده باشند. اما در خصوص تکلیف نسل فعلی نسبت به نسل‌های آینده، نظرات مختلفی بیان شده است؛ عده‌ای با دیدگاه‌های افراطی معتقدند: نسل فعلی همانند امانتداری است که باید تمام منابع موجود را برای آیندگان حفظ نماید و به طور صحیح به نسل آینده بسپارد. در مقابل عده‌ای معتقدند: تمام منابع موجود متعلق به نسل فعلی است و حق هرگونه بهره‌برداری از آن را دارند و نسبت به نسل آینده، هیچ تکلیفی ندارند. نظر سومی وجود دارد که به انصاف بین‌النسلی نام گرفته؛ بر این عقیده است که نسل فعلی، ضمن

برطرف کردن نیازهای خود، باید حقوق آیندگان را نیز در نظر بگیرند (موسوی، ۱۳۸۰، ۱۴۴). در این پژوهش به بررسی حقوق نسل‌های آینده در اسناد بین‌المللی پرداخته می‌شود؛ که پس از بررسی مفاهیم، در گفتار اول؛ جایگاه حقوق نسل‌های آینده در اسناد الزام آور و در گفتار دوم؛ در اسناد غیرالزام آور بررسی می‌گردد.

۱- تحلیل مفاهیم

سه اصطلاح «حمایت»، «نسل‌های آینده» و «حقوق نسل‌های آینده» مفاهیم اصلی و محوری این نوشته هستند که تبیین و تحلیل این مفاهیم، می‌تواند به برداشت‌های صحیح از ابعاد مختلف موضوع کمک شایانی نماید. بنابراین در این گفتار به بیان این واژگان می‌پردازیم.

۱-۱- مفهوم حمایت

۱-۱-۱- مفهوم لغوی حمایت

حمایت در لغت به معنای حفاظت و پشتیبانی کردن می‌باشد و همچنین به معنای نگاهبانی، پناه، دستگیری، حفاظت، یاری، نصرت، اعانت، تقویت، هواداری و طرفداری آمده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۲، ۲۶۷). همچنین به معنای دفاع از چیزی یا جلوگیری کردن از چیزی آمده است و می‌گویند این شیء حفظ شده است یا این مکان محافظت شده است (جوهری، ۱۴۱۷ق، ج ۴، ۲۳۱۹) و در حدیث شریفی بیان شده است: «حافظی جز خدا و رسول نیست»^۱ (رازی، ۱۹۸۱م، ۱۵۸).

زمانی که گفته می‌شود آن شیء محافظت شد، یعنی از مردم جلوگیری شود یا از آن‌ها دور کنید و یا اگر گفته می‌شود از مریض محافظت کنید یعنی چیزهایی که به ضرر اوست از او دور کنید (ابن منظور، ۱۴۱۸ق، ج ۳، ۱۵۴). همچنین ممکن است حمایت به معنای نصرت و یاری هم بیاید، زمانی که گفته می‌شود از مردم حمایت کنید به معنای یاری کردن به مردم است (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۴، ۱۲۵).

۱-۱-۲- مفهوم اصطلاحی حمایت

حمایت از نظر اصطلاحی به معنای عقوبت و مجازات است و به فردی که خلاف قانون، اخلاق، عرف و عادت رفتار کرده و مرتکب عمل زشتی شده باشد تحمیل می‌گردد (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۵، ۵۷۹). به دیگر سخن حمایت‌ها و پشتیبانی‌هایی است که از سوی مقنن در قبال اعمال مجرمانه‌ای که نسبت به افراد

۱- لا حمی الا الله و رسوله.

جامعه اعمال می‌شود، به کار می‌رود (رایجیان اصلی، ۱۳۸۴، ۷۸).

حمایت امری است که متعلق به حقوق مدنی، کیفری یا غیر آن است و این امر با هر وسیله ممکن است و نشان‌دهنده اقدامات پیشگیرانه برای محافظت از شخص یا اموال در برابر خطرات قریب الوقوع است که امنیت و سلامت وی را تأمین نماید. در حقیقت اقداماتی هستند که قانون‌گذار برای حفظ و دفاع از اشیاء و جلوگیری از تعرض به مردم، برای تأمین امنیت شهروندان انجام می‌دهد و یکی از مهم‌ترین ابزارهاست که حرمت ذاتی انسان را حفظ می‌کند و آن سپر حفاظتی است که در قانون جزا از حقوق انسان‌ها در برابر تعرض به شهروندان یا حمله به آنان و کلیه اعمالی که ممکن است به آن‌ها آسیب برساند حمایت و محافظت می‌کند (خیری، ۲۰۰۲، ۷).

در تعریفی دیگر آمده است، به قواعد و رویه‌های تضمین شده توسط قانون جزا در هر دو شاخه اعم از قانون مجازات و آئین دادرسی کیفری برای حمایت همه‌جانبه از حقوق مختلف انسان‌ها از طریق مجازات‌هایی است که در صورت وقوع جرم یا تخلف تعیین می‌شود (الدسوقی، ۲۰۰۷، ۹۶). همچنین گفته شده، عبارت است از مجموعه‌ای از قواعد و احکام کیفری، وضعی و اجرایی که قانون‌گذار برای حمایت از فرد و یا مال او در برابر تجاوز فعلی یا احتمالی از طریق وضع مجازات‌هایی به آن رسیده است (الدلولی، ۲۰۲۰، ۷).

۲-۱- مفهوم نسل‌های آینده

۲-۱-۱. مفهوم لغوی نسل

لغت نسل، واژه عربی و مصدر است، در معنی اسم مفعول به کار رفته است (عکبری، ۱۴۱۹ق، ۵۳). به معنای انفصال و جداشدن از چیزی نیز آمده است و در آیه شریفه ۵۱^۲ سوره مبارکه یاسین به همین معنا ذکر شده است و نسل به فرزند و اولاد از آن جهت که از والدین خود جدا می‌شود، نیز اطلاق می‌گردد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ۸۰۲). در آیاتی از قرآن کریم نیز واژه نسل به معنای فرزند و ذریه بیان شده است (طبرسی، ۱۴۰۶ق، ج ۲، ۱۸۰) و (فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۵، ۳۴۷) مانند آیه شریفه ۲۰۵^۳ سوره مبارکه بقره. منظور از هلاکت نسل، انحراف نسل آینده است (قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۱، ۲۶۷). مراغی و فخر رازی در

۲- و نفخ فی الصور فاذا هم من الاجداث الی ربهم ینسلون.

۳- و اذا تولی سعی فی الارض لیقسد فیها و یهلك الحرث و النسل و الله لا یحب الفساد. هنگامی که ولایت و سلطه پیدا کنند با تمام قدرت در گسترش فساد در زمین می‌کوشند و مال و جان مردم را از بین می‌برند درحالی‌که خدا فساد را دوست ندارد.

تفاسیر خود بیان نموده‌اند که احتمالاً مراد از نسل، فرزندان هستند (مراغی، ۱۴۰۴ق، ج ۵، ۵۶۱). همچنین در روایات منقول از ائمه اطهار علیم السلام که در تفسیر آیه شریفه ۲۰۵ سوره مبارکه بقره وارد شده است نیز به معنای فرزند و ذریه بیان شده است که امام صادق (ع) می‌فرماید: منظور از نسل ولد و حرث، زمین است و در جایی دیگر فرموده‌اند حرث همان فرزندان است^۴ (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۹، ۱۸۹) و (عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۱، ۱۰۰).

فقها نیز در کتاب‌های فقهی در بحث نکاح و فواید آن همین مفهوم را بیان نموده‌اند (نجفی، ۱۹۸۱م، ج ۲۹، ۱۷) و (حلی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ۱۵۷). اما از فقهای معاصر آیت الله جوادی آملی معتقد است واژه «نسل» مختص انسان نیست و مطلق موجودات زنده اعم از انسان و حیوان را شامل می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۱۰، ۲۲۵).

۲-۲-۱. مفهوم اصطلاحی نسل

اصطلاح «نسل» زمانی که با شجرنامه خاصی مرتبط باشد، معنای روشنی دارد، اما هنگامی که چشم‌انداز انتزاعی آن فراتر از چهارچوب خانواده قرار گیرد دارای معنای مبهمی خواهد بود. یک روش مجزا برای انتزاعی کردن این اصطلاح این است که گروه مردم برحسب دسته‌های مرتبط با آمار و جمعیت‌شناسی، نسل حاضر می‌باشند که دیگران به راحتی نسل‌های آینده به‌عنوان کسانی که بعد از آخرین فرد نسل حاضر که در گذشته است تولد یابند، تعریف می‌شوند. به تعبیر دیگر، اصطلاح نسل‌های آینده به تمام افراد متولد نشده آینده با یک محدوده جغرافیایی خاص اشاره می‌شود (وکیل و عسگری، ۱۳۹۰، ۴۸).

ابهامی که در این بحث وجود دارد این است که دوره حیات با پیشرفت تکنولوژی و طبیعتاً با افزایش طول عمر متغیر است و به طور دقیق قابل تخمین و تعیین نیست، از آن جا که حتی امروزه طول عمر با تفاوت‌هایی که از نظر دستیابی به علوم جدید و تکنولوژی بین کشورها توسعه یافته و در هر حال توسعه وجود دارد متفاوت است و طبیعتاً آیندگان نیز با پیشرفت‌هایی که حاصل خواهند نمود دوره زندگی طولانی‌تری خواهند داشت. بنابراین با روشن‌نبودن دوره حیات، مفهوم نسل آینده نیز با تردید رو به رو خواهد شد. اصولاً مرز بین نسل حاضر و آینده کجاست؟ آیا همه انسان‌های زنده در هر لحظه را می‌توان نسل حاضر دانست؟ در رفع این ابهام باید گفت که به نظر می‌رسد طول حیات و موجودیت نسل‌ها مهم نیست، بلکه باید نسل را مجموعه‌ای از افراد بدانیم که به طور مستمر شکل‌دهنده آن هستند و بنابراین

۴- النسل الولد و الحرث الارض و قال ابو عبدالله (ع) الحرث الذریه.

تفاوتی میان افراد یک نسل نیست. آنچه حائز اهمیت است وجود پایدار و مستمر انسان بر روی کره زمین است که از مجموع آن بشریت به وجود می‌آید و می‌توان آن را به رودخانه بزرگی تشبیه نمود که همواره جریان دارد و از ترکیب جریان‌های آبی بزرگ‌تر می‌شود، به طوری که نمی‌توان بین اجزای تشکیل‌دهنده آن تفاوتی گذاشت. لذا هرچند ابهام در مفهوم نسل‌های آینده است ولی بشریت هم چنان به‌عنوان یک نسل دارنده حق، شناسایی شده است (امامی مبین، ۱۳۹۵، ۲۸).

۳-۱- مفهوم حقوق نسل‌های آینده

۳-۱-۱- مفهوم لغوی حقوق

حقوق واژه عربی و جمع حق است و در لغت معانی متعددی برای آن از سوی لغت‌شناسان بیان شده است که از آن جمله در قاموس لغت به معنای ثبوت، ضد باطل و موجود ثابت (طریحی، ۱۴۰۸ق، ۵۴۵). راغب اصفهانی می‌گوید: حق در اصل به معنای موافقت و مطابقت است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ۱۰۵). بسیاری از لغت‌شناسان بر واژه «ثبات» به‌عنوان اصلی‌ترین معنای «حق» تأکید نموده‌اند (ابن منظور، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ۴۹) و (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ۱۵).

۳-۱-۲- مفهوم اصطلاحی حقوق

حقوق نسل‌های آینده، حقوقی است که به سبب آن منافع یک نسل اعم از طبیعی و غیر آن که از گذشتگان به ارث رسیده است، به نسل آینده منتقل می‌شود که به موجب آن صیانت از این حقوق، به‌عنوان یک ضرورت تلقی می‌شود که مستلزم اجتناب از فعالیت‌های زیان‌آور و غیرقابل جبران است.

۲- حمایت کیفری بین‌المللی از حقوق نسل‌های آینده در اسناد بین‌المللی

اسناد حقوقی موجود در دو بعد داخلی و بین‌المللی، اصول و قواعدی را برای حمایت و صیانت از نیازها، سلامت و رفاه نسل‌های حال و آینده مقرر داشته‌اند. در دهه‌های اخیر ابزارهای حقوقی به‌طور چشمگیر و فزاینده‌ای به حقوق نسل‌های آینده توجه دارند. غالب اسناد حقوقی از قبیل اعلامیه‌ها و معاهده‌ها به این حق اشاره نموده‌اند. این مفهوم در دهه ۱۹۷۰ با صدور بیانیه کنفرانس محیط زیست انسان به‌عنوان بزرگ‌ترین کنفرانسی که به ابتکار سازمان ملل متحد از تاریخ پنجم تا شانزدهم ژوئن در استکهلم تشکیل گردیده بود، به ادبیات حقوق بین‌الملل راه پیدا کرد. بعد از آن حدوداً در اکثر بیانیه‌های بین‌المللی و نیز در مقدمه اغلب معاهده‌های جهانی و بسیاری از معاهده‌های منطقه‌ای به این مفهوم اشاره شده است. حقوق

داخلی کشورهای زیادی نیز احترام به نیازهای نسل آینده را مورد توجه قرار می‌دهند (رمضانی قوام آبادی، ۱۳۹۹، ۲۴۱). در این میان کشور ایران از جمله کشورهایی است که در اصول چهل و پنجم و پنجاهم قانون اساسی به حقوق نسل‌های آینده پرداخته است.

قوانین داخلی برخی از کشورها مثل قانون اساسی هند، اهدافی را برای سیاست‌های محیط زیستی خود بیان نموده‌اند که: شامل جلوگیری، حمایت و بهسازی کیفیت محیط زیست به طوری که نسل‌های آینده از هوای پاک، آب پاک و محیط زیست سالم اطمینان حاصل نمایند. همچنین قانون کالفرینا اعلام داشته است: «قصد کشور مبنی بر ایجاد و پشتیبانی از شرایطی که بشر و طبیعت بتوانند در یک هماهنگی پر بار برای انجام دادن نیاز مالی، اجتماعی و اقتصادی نسل حاضر و آینده به زندگی خود ادامه دهند.»^۵ قانون هوای پاک بنیان حفاظت و احیای محیط زیست در ایالت متحده آمریکا، از اهداف اجرای ماده چهارم از این قانون کاهش اثرات مضر انباشتگی اسید را مدنظر قرار داده است که یکی از موارد تصریح شده در این قانون براساس یافته‌های مطرح شده در کنگره، اشاره مستقیم به حقوق نسل‌های حاضر و آینده دارد. بند پنجم از ماده چهارم قانون مذکور اعلام می‌دارد که: «نسل‌های حاضر و آینده آمریکایی‌ها به وسیله تأخیر در اندازه‌گیری‌ها و ارائه راه‌حل مناسب این مسائل به طور نامطلوبی تحت تأثیر قرار خواهند گرفت. بنابراین بر پایه آن چه پیش از این گفته شد، قرائن حاکی از آن است که مفهوم برابری نسل‌ها نسبت به بهره‌مندی از محیط زیست از انگیزه‌های نوع بشر برای صیانت نفس و بقای نسل ناشی می‌شود و حقوق نسل‌های آینده مورد توجه بسیاری از کشورهاست.»^۶

۱-۲- حمایت کیفی از حقوق نسل‌های آینده در اسناد الزام آور

حقوق الزام آور که بدان «حقوق سخت»^۷ نیز گفته می‌شود مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها را عهده‌دار است. براساس ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری منابع الزام آور شامل معاهده‌های بین‌المللی، عرف، اصول کلی حقوقی و رویه بین‌المللی قضایی می‌باشند. اساساً هر قاعده حقوقی الزام آور، تعیین‌کننده مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها است و دولت‌ها را به جبران خسارت اجبار می‌کند. غالباً اسناد حقوقی بین‌المللی به حقوق نسل‌های آینده اشاره نموده‌اند و اظهارات متفاوتی از بنیان حقوق نسل‌های آینده را در اسناد بین‌المللی می‌توان مشاهده نمود.

5- California Public Resources Code

6- The Clean Air Act

7- Hard rights

در این گفتار از منابع الزام آور، معاهدات بین‌المللی جهانی و منطقه‌ای، رویه‌های قضایی مربوط و اصول کلی حقوقی مورد بررسی و کنکاش قرار می‌گیرد.

۱-۱-۲- معاهدات بین‌المللی در وسعت جهانی

توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست به خصوص در بعد ساختاری موجب گردیده که کارکرد معاهدات در مقایسه با عرف و اصول کلی حقوق و سایر منابع حقوق بین‌الملل به طور چشمگیری افزایش یافته و کلیه تکالیف و تعهدات کشورها در جامعه جهانی در قالب معاهدات دوجانبه، چندجانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی تبیین گردد و کنوانسیون‌ها و معاهدات در زمره حقوق سخت شمرده می‌شوند و دارای ضمانت اجرا می‌باشند و دولت‌های عضو یک کنوانسیون در صورت تخلف یا نقض مفاد آن دارای مسولیت بین‌المللی به دنبال خواهد داشت. در واقع الحاق، پذیرش، امضاء یا تصویب یک کنوانسیون به معنای به رسمیت شناختن آن بوده لذا دولت متعهد نایستی اقدام‌هایی را به انجام برساند که با روح حاکم بر کنوانسیون در تعارض قرار گیرد (نقی زاده، ۱۳۹۱، ۹۷).

براساس ماده ۲ کنوانسیون وین مصوب ۱۹۶۹ در تعریف معاهدات بین‌المللی چنین آمده است: معاهده عبارت است از یک توافق بین‌المللی که بین کشورها به صورت کتبی منعقد شده و مشمول حقوق بین‌الملل باشد، صرف‌نظر از عنوان خاص آن و اعم از این که در سندی واحد و یا در چندین سند مرتبط به هم منعکس شده باشد که ممکن است به حسب موارد به یکی از عناوین از جمله: کنوانسیون، پیمان، پروتکل، معاهده، قرارداد و مقاله نامه، توافقنامه و... نامگذاری گردد (پورهاشمی و همکاران، ۶۸، ۱۳۹۵).

روند شکل‌گیری معاهدات بین‌المللی در دو دهه اخیر در قالب تشکیلات سازمان ملل متحد از فرایند مناسبی برخوردار می‌باشد که در این راستا به ذکر نمونه‌هایی از معاهدات بین‌المللی که به مفهوم حقوق نسل‌های آینده پرداخته، اشاره می‌کنیم:

- مقدمه کنوانسیون بین‌المللی تنظیم شکار نهنگ مصوب سال ۱۹۶۴ چنین بیان کرده است: «ملت‌های جهان منفعت مشترکی دارند که بایستی به نفع نسل‌های آینده حفظ شود.»

- ماده ۴ کنوانسیون حفاظت میراث فرهنگی و طبیعی جهان مصوب ۱۹۷۲ تصریح نموده: «هریک از دولت‌های عضو کنوانسیون حاضر قبول می‌کند که تعهد تشخیص، حکایت، حفاظت و شناساندن میراث فرهنگی واقع در قلمرو خود (مذکور در مواد ۱ و ۲) و انتقال آن به نسل‌های آتی در مرحله نخست وظیفه همان دولت است و برای نیل به این مقصود دولت مذکور با توسل به حداکثر امکانات موجود خود و نیز

در صورت اقتضاء از طریق جلب مساعدت و همکاری‌های بین‌المللی، بالاخص کمک‌های مالی، هنری، علمی و فنی، بذل مساعی خواهد کرد.»

- مقدمه کنوانسیون تجارت بین‌المللی^۸ گونه‌های جانوران و گیاهان وحشی در معرض خطر انقراض و نابودی و اشنگتن نیز با معرفی این گونه‌های غیرقابل جانشینی و اهمیت حفظ آن‌ها برای نسل‌های حاضر و آینده، از کلیه منابع و جلوگیری از بهره‌برداری بی‌رویه لحاظ نمایند. همچنین مقدمه کنوانسیون حفاظت از گونه‌های مهاجر وحشی^۹ مصوب ۱۹۷۹ مقرر نموده است: «طرف‌های متعاقد آگاهند از این که تمامی نسل‌ها وظیفه دارند که منابع کره خاکی را برای نسل‌های آینده حفظ نمایند و مکلفند از حفظ و استفاده معقولانه این میراث در جایی که به کار گرفته می‌شود اطمینان حاصل نمایند.» ضمناً کنوانسیون پاریس در خصوص حفاظت از آبزیان آتلانتیک شمال شرقی به اهمیت این آبزیان به‌عنوان حقوق نسل‌های آینده که یکی از پایه‌های منافع مشترک بشریت است پرداخته است.

- در مقدمه کنوانسیون چهارچوب تغییرات آب و هوایی مصوب ۱۹۹۲ نیز که از مهم‌ترین معاهدات محیط زیستی بین‌المللی است، به تصمیم کشورها در حفظ سیستم آب و هوایی برای نسل‌های کنونی و آینده اشاره شده است. همچنین بند یک ماده ۳ کنوانسیون تغییرات آب و هوایی با به‌کاربردن عبارت should صراحتاً به حمایت از سیستم‌های آب و هوایی به نفع نسل‌های حاضر و آینده اشاره کرده است. این ماده اعلام می‌کند: «اعضاء می‌بایست سیستم آب و هوا را به‌طور یکسان و براساس مسئولیت‌های مشترک و با قابلیت‌های خود به نفع نسل فعلی و نسل آینده حمایت نمایند، بنابراین کشورهای پیشرفته می‌بایست پیشرو مبارزه با تغییرات آب و هوا و آثار سوء آن باشند (پورهاشمی و همکاران، ۶۸، ۱۳۹۵). همچنین در آخرین بند مقدمه کنوانسیون تنوع زیستی ریو مصوب ۱۹۹۲ که همانند کنوانسیون تغییر آب و هوایی از اصلی‌ترین معاهده‌های محیط زیستی می‌باشد، به تصمیم اعضاء برای حفظ و بهره‌برداری پایدار از تنوع زیستی برای حفظ منافع نسل‌های کنونی و آینده تصریح شده است. آخرین بند ماده ۲ کنوانسیون مذکور: «استفاده پایدار از منابع، به این معنا که استفاده به‌روشنی و به‌میزانی صورت گیرد که منجر به کاهش درازمدت منابع نشود، به نحوی که نیازهای نسل‌های آینده تأمین گردد.»

- ماده ۲ کنوانسیون حفاظت و استفاده از منابع آبی فرامرزی و دریاچه‌های بین‌المللی مصوب ۱۹۹۲

8- CITES

9- BON

مقرر می‌نماید: «منابع آبی باید تا اندازه‌ای که نیازهای نسل‌های حاضر را تأمین نمایند حفاظت شوند، بدون آن که توانایی نسل آینده برای تأمین نیازهای شان تضعیف گردد.» در این ماده اصل توسعه پایدار، تشخیص نیازهای هر دو نسل حال و آینده را مدنظر قرار داده است.

- در آخرین بند مقدمه کنوانسیون ملل متحد برای مقابله با بیابان زدایی در کشورهای در معرض خشکسالی شدید و یا بیابان زدایی به ویژه در آفریقا چنین بیان شده است: «کشورهای امضاءکننده مصمم هستند اقدام مناسب در مقابله با بیابانی شدن و تخفیف پیامدهای خشکسالی را برای حفظ منافع نسل‌های کنونی و آینده به عمل آوردند.»

- در مقدمه کنوانسیون نیویورک مصوب ۱۹۹۷ راجع به حقوق بهره‌برداری از آبراه‌های فرامرزی و دریاچه‌های بین‌المللی برای مقاصد غیرکشتریانی نیز اشاره شده است: «کشورهای جهان با طرح یک کنوانسیون چهارچوب از استفاده توسعه، حفظ، مدیریت و حمایت از آبراه‌های بین‌المللی و بهره‌برداری بهینه و پایدار از این آبراه‌ها برای تأمین مصالح نسل امروز و نسل‌های آینده اطمینان خواهد یافت.» همچنین در مقدمه کنوانسیون آرهوس مصوب ۱۹۹۸ که نوع جدیدی از معاهده‌های محیط زیستی است که در آن حقوق محیط زیست با حقوق بشر مرتبط شده است به حفظ و بهبود محیط زیست در راستای منافع نسل‌های حاضر و آینده اشاره دارد. همچنین هدف کنوانسیون آرهوس مطابق ماده یک همکاری برای حفاظت از حقوق نسل‌های حاضر و آینده اعلام شده است.

- ماده ۳ کنوانسیون چهارچوب درباره کنترل تنباکو مصوب ۲۰۰۳ هدف کنوانسیون و پروتکل‌های آن را چنین بیان می‌نماید: «حفظ نسل کنونی و نسل‌های آتی در برابر آثار مخرب بهداشتی، اجتماعی، محیط زیستی و اقتصادی مصرف تنباکو و تماس با دود تنباکو.»

از این رو چنین برداشت می‌شود که معاهده‌های بین‌المللی در سطح جهانی به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم در صدد تبیین و به رسمیت شناختن مفهوم حقوق نسل‌های آینده به‌عنوان یکی از مفاهیم اساسی حقوق بین‌الملل می‌باشند.

۲-۱-۲- معاهدات بین‌المللی در وسعت منطقه‌ای

حقوق نسل‌های آینده علاوه بر معاهدات بین‌المللی در وسعت جهانی، در بسیاری از معاهدات منطقه‌ای نیز توجه واضعان حقوق بین‌الملل را به خود جلب کرده است، در این راستا به ذکر نمونه‌هایی از معاهدات بین‌المللی در وسعت منطقه‌ای که به مفهوم حقوق نسل‌های آینده پرداخته، اشاره می‌کنیم:

- مقدمه کنوانسیون منطقه‌ای کویت برای همکاری درباره حمایت از محیط زیست دریایی در برابر آلودگی در ۱۹۷۸ چنین بیان کرده است: «با آگاهی از اهمیتی که همکاری و هماهنگی اقدامات براساس منطقه‌ای با هدف حمایت از محیط زیست دریایی به سود کلیه طرف‌های ذینفع از جمله نسل‌های آینده دارد.»

- مقدمه کنوانسیون حفاظت از نواحی دریایی آتلانتیک شمال شرقی مصوب ۱۹۹۲ نیز بدین صورت بیان نموده است: «باید برای رفع نیازهای نسل حاضر و آتی نواحی دریایی به صورت پایدار حفظ شوند»

- ماده یک کنوانسیون حفاظت از تنوع زیستی و حمایت از مناطق اولویت دار حیات وحش در آمریکای شمالی (کاستاریکا، السالوادور، گواتمالا، هندوراس، نیکاراگوآ و پاناما) در ۱۹۹۲ که هدف کنوانسیون حفاظت، در حد ممکن، از تنوع بیولوژیکی زمینی و ساحلی دریایی در منطقه آمریکایی مرکزی به سود نسل حاضر و نسل‌های آینده ذکر شده است و ذکر عبارت «در حد ممکن» تا حدود زیادی موجب کاهش قاطعیت مصوبات این کنوانسیون در مورد مفهوم برابری نسل‌ها می‌باشد و سبب بروز ابهام و اختلاف در تفسیر این کنوانسیون می‌باشد.

- کنوانسیون منطقه‌ای درباره تغییرات آب و هوا (کاستاریکا، السالوادور، گواتمالا، هندوراس، نیکاراگوآ و پاناما) مصوب ۱۹۹۳ نیز در ماده یک، مشارکت در حمایت از حق هراسان در نسل کنونی و نسل‌های آینده برای زندگی در محیطی مناسب برای تأمین سلامت و رفاه وی به‌عنوان هدف کنوانسیون قرار گرفته است.

- مقدمه کنوانسیون حفاظت از محیط زیست دریایی دریای خزر (کنوانسیون تهران) مصوب ۲۰۰۳ نیز به مفهوم حقوق نسل‌های آینده اشاره داشته است. به‌عنوان نمونه، طرف‌های متعاقد (جمهوری آذربایجان، جمهوری اسلامی ایران، جمهوری قزاقستان، فدراسیون روسیه و ترکمنستان) با آگاهی از تخریب محیط زیست دریای خزر در اثر آلودگی ناشی از منابع مختلف فعالیت‌های انسانی از جمله تخلیه مواد مضر، خطرناک، مواد زائد و سایر آلودگی‌های ناشی از منابع دریایی و منابع مستقر در خشکی، با تصمیم راسخ در حفظ منابع زنده دریای خزر برای نسل‌های حاضر و آینده، با آگاهی به ضرورت تضمین عدم مضر بودن فعالیت‌های مستقر در خشکی برای محیط زیست دریای خزر، با توجه به خطرات ناشی از نوسانات سطح آب که محیط زیست دریای خزر و خصوصیات اکولوژیکی و آب‌نگاری منحصر به فرد آن را تهدید می‌کند، با تأکید بر اهمیت حفاظت از محیط زیست دریای خزر و با تصدیق اهمیت همکاری میان دولت‌های ساحلی خزر و با سازمان‌های بین‌المللی مربوطه، با هدف حفاظت و نگهداری محیط زیست دریایی دریای خزر.

- مقدمه پروتکل ارزیابی محیط زیستی راهبردی مصوب ۲۰۰۳ بر کنوانسیون اسپوو درباره ارزیابی اثرات محیط زیستی در محیط فرامرزی، به مزایای حاصل از توجه به حفظ و بهبود سلامتی و رفاه نسل حاضر و نسل‌های آینده اشاره نموده است.

- ماده ۴ کنوانسیون آفریقایی درباره حفاظت طبیعت و منابع طبیعی (اتحادیه آفریقا) مصوب ۲۰۰۳ با عنوان وظایف سیاسی، کشورهای متعاقد را مکلف می‌کند که تمامی اقدامات لازم برای رسیدن به اهداف کنوانسیون، به ویژه اقدامات پیشگیرانه را با توجه کافی به ارزش‌های اخلاقی و سنتی و نیز دانش علمی و با نظر گرفتن منافع نسل‌های کنونی و آینده تصویب و اجرا نمایند. در همان ماده، این کنوانسیون هدف خود را از مدیریت مناطق حفاظت شده چنین ذکر می‌کند: «حصول اطمینان از این که نسل‌های آینده فرصت خواهند داشت تا تجربه شناختن و برخورداری از مناطقی را که به مدتی نسبتاً طولانی غالباً از دخالت‌های انسانی به دور مانده‌اند درک نمایند.»

بیانیه‌ها و کنوانسیون‌ها مذکور نمونه‌هایی از مواردی در وسعت منطقه‌ای می‌باشند که حقوق بین‌الملل، حمایت از حقوق نسل‌های آینده را مورد توجه قرار داده است.

۳-۱-۲- رویه‌های قضایی بین‌المللی

دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه قلمرو انگلیس و ایرلند شمالی علیه ایسلند در ۱۹۷۴ حدوداً دو سال پس از صدور بیانیه ۱۹۷۲ استکهلم به مسئله میراث مشترک بشریت و حقوق نسل‌های آینده اشاره نمودند و عقیده داشتند که دولت‌ها در استفاده از منابع مشترک بایستی حقوق نسل‌های آینده را رعایت نمایند و در راستای حمایت از حقوق نسل‌های آینده گام بردارند.

یکی از نکات مطرح شده در رأی دیوان در قضایای آزمایش‌های هسته‌ای نیوزلند، فرانسه، استرالیا و فرانسه اشاره به حقوق نسل آینده بود. ضمناً قضیه OPOSA یکی از معروف‌ترین آرای است که در زمینه برابری نسل‌های آینده نسبت به محیط زیست می‌باشد که مربوط به شکایت عده‌ای از کودکان فیلیپینی با یک مؤسسه‌ای به نام شبکه اکولوژیکی فیلیپین در ۱۹۹۳ علیه سازمان محیط زیست و منابع طبیعی آن کشور است که به قضیه OPOSA شهرت یافته است. رأی دیوان به این مطلب اشاره دارد: هر نسلی برای حفظ توازن و هماهنگی لازم به منظور استفاده کامل از اکولوژی سالم و متعادل مسئول است. (پورهاشمی و همکاران، ۶۸، ۱۳۹۵).

همچنین دیوان بین‌المللی دادگستری در رأی مشورتی در زمینه تهدید به استفاده یا استفاده از سلاح

هسته‌ای محیط زیست و نسل‌های آینده را به هم مرتبط می‌کند و تعهد عمومی منعکس شده در اصل ۲۱ اعلامیه استکهلم ناظر بر محیط زیست انسان را به‌عنوان بخشی از مجموعه حقوق بین‌الملل مورد توجه قرار می‌دهد. ضمناً دیوان دادگستری بین‌المللی در رأی قضایی خود در قضیه ناگیماروس-گابسکیو اختلاف میان مجارستان و جکسلواکی در ۱۹۹۷ تأکید می‌نماید: «مسئله محیط زیست یک مفهوم انتزاعی و ذهنی نیست، بلکه فضایی است که بشریت در آن زندگی می‌نماید و حیات و سلامت بشریت به کیفیت محیط زیست وابسته می‌باشد و در این چهارچوب حیات نسل‌های آینده هم بایستی مدنظر قرار گیرد.»

بنابراین با توجه به تصریح رأی دیوان مشاهده می‌شود که حقوق نسل‌های آینده در این زمینه دارای اهمیت فراوانی است. همچنین در خصوص حقوق نسل‌های آینده و ارتباط آن با «میراث مشترک بشریت» می‌توان به «مقام بین‌المللی اعماق» موضوع کنوانسیون بین‌المللی حقوق دریاهای مصوب ۱۹۸۲ اشاره نمود؛ که در راستای عنایت بخشیدن به مفاهیم «میراث مشترک بشریت» و «حقوق نسل‌های آینده» وضع گردیده است. علاوه بر آن، دیوان کیفری بین‌المللی نیز که بر مبنای اساسنامه ۱۹۹۸ رم شکل گرفت، مفهوم «حقوق نسل‌های آینده» را به‌عنوان مقام عالی قضایی بین‌المللی نهادینه کرد و جرایم علیه «بشریت» را موضع صلاحیت قضایی خود قرار داده است، لذا نهادهای قضایی و شبه قضایی بین‌المللی در راستای حراست از حقوق نسل‌های آینده گام‌های اساسی برداشته‌اند و در آینده نیز می‌توان شاهد توسعه نهادینه‌سازی مفهوم حقوق نسل‌های آینده در مراجع قضایی و غیرقضایی بین‌المللی بود (پورهاشمی و همکاران، ۱۳۹۵، ۶۸).

۴-۱-۲- قوانین ملی

در قوانین داخلی بسیاری از کشورها به حقوق نسل‌های آینده اشاره شده است. مهم‌ترین قانونی که در بالاترین سطح مقررات ملی قرار دارد و یکی از پیشرفته‌ترین اصول در زمینه قوانین هدایتی و نظارتی حفاظت کلیه عوامل محیط زیست، قوانین حافظ برابری نسل‌ها و نیز قوانین تلفیق طرح‌های توسعه با حفاظت محیط زیست در سطح کلان می‌باشد، قانون اساسی است. تنها اصلی که به طور صریح مفهوم حقوق نسل‌های حاضر و آینده را در قانون اساسی ایران مورد توجه قرار داده اصل پنجاهم قانون اساسی است. همچنین تعدادی از کشورها قواعدی راجع به حقوق نسل‌های آینده در قوانین اساسی خود گنجانده‌اند. به‌عنوان مثال ژاپن، اکوادور، بولیوی، آلمان، کنیا، نروژ، آفریقای جنوبی و غیره کشورهایی هستند که حقوق نسل‌های آینده در قانون اساسی آن‌ها مندرج است. اشاره به نسل‌های آینده در قانون اساسی از طریق عباراتی مانند «برای» و «به نفع» معرفی می‌گردد (امامی امین، ۱۳۹۵، ۱۳۲). در ذیل به تعدادی از کشورهای جهان حقوق

نسل‌های آینده را در قانون اساسی کشور خود منعکس کردند، اشاره می‌کنیم:

- در اصول پنجاهم^{۱۰} و چهل و پنجم^{۱۱} قانون اساسی به برخی از مصادیق حقوق نسل‌های آینده اشاره شده است.

- در قانون اساسی ژاپن در مواد ۱۲۱^{۱۲} و ۱۳۹۷^{۱۳} به حقوق نسل‌های آینده پرداخته شده است.

- ماده ۱۱۰^{۱۴} قانون اساسی نروژ.

- ماده ۵۴۳^{۱۵} قانون اساسی ایالت آلاباما.

- ماده ۱۶۷۸^{۱۶} قانون اساسی هاوایی.

- ماده ۲۵۶^{۱۷} قانون اساسی ایلی نوئز.

- ماده ۱۸۱۲^{۱۸} قانون اساسی هند.

۱۰- در جمهوری اسلامی ایران حفاظت از محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشد، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمت کند، ممنوع است.

۱۱- انفال و ثروت‌های عمومی از قبیل زمین‌های موات یا رها شده، معادن، دریاها، دریاچه‌ها، رودخانه‌ها و سایر آب‌های عمومی، کوه‌ها، دره‌ها، جنگل‌ها، نزارها، بیشه‌های طبیعی، مراعی که حریم نیست، ارث بدون وارث و اموال مجهول‌المالک و اموال عمومی که از غاصبین مسترد می‌شود، در اختیار حکومت اسلامی است تا بر طبق مصالحه عامه نسبت به آن‌ها عمل نماید. تفصیل و ترتیب استفاده از هر یک را قانون معین می‌کند.

۱۲- مردم نباید از لذت بردن از حقوق بنیادین بشر منع شوند، حقوق بنیادین بشر بر مردم توسط قانون اساسی تضمین می‌گردد که باید بر مردم اعم از نسل حاضر و نسل آینده به‌عنوان حقوق نقض نشده و دایمی اعطاء گردد.

۱۳- حقوق بنیادین بشر به وسیله قانون اساسی بر مردم ژاپن که ثمره دیرینه تلاش بشر بر آزادی است، ضمانت می‌گردد، آن‌ها که از آزمایش‌های طاق فرسای بسیاری برای ماندگاری نجات پیدا کرده‌اند و بر این نسل و نسل‌های آینده چون امانتی اعطاء شد، برای همه زمان‌ها دست نخورده باقی می‌ماند.

۱۴- هر شخصی حق داشتن محیط زیستی که موجب محیط زیست سالم و طبیعی باشد و تنوع و بهره‌برداری را حفظ نماید، دارد. منابع طبیعی باید براساس ملاحظه‌های طولانی مدت جامع توسط حقوق مدیریت شوند و حقوق نسل‌های آینده به خوبی حفاظت گردد.

۱۵- سیاست کشور بر حمایت از سرزمین‌ها و آب‌های حتمی آلاباما با شناسایی کامل آن که این نسل بر محیط زیست برای نسل‌های وارث چون امانت دارانی هستند، بنا نهاده شده است.

۱۶- برای منفعت نسل‌های حاضر و آینده، دولت و سیاست‌های بخش جزئی تر باید از زیبایی منابع طبیعی هاوایی و همه منابع طبیعی سالم شامل سرزمین، آب، هوا، مواد معدنی و منابع انرژی حمایت و حفاظت کنند و پیشرفت و بهره‌گیری از این منابع در یک رفتار ثابت را به همراه حفاظت و پیشرفت خودکفایی دولت ترویج نمایند.

۱۷- سیاست عمومی دولت و وظیفه هر شخص فراهم نمودن و حفظ محیط زیست سالم به نفع نسل‌های آینده می‌باشد.

۲-۲- حمایت کیفی از حقوق نسل‌های آینده در اسناد غیرالزام‌آور

اسناد غیرالزام‌آور به‌عنوان حقوق توصیه‌ای-ارشادی توصیف می‌شوند و فاقد ضمانت اجرای کیفی می‌باشند و «حقوق نرم»^{۱۹} نیز نامگذاری شده‌اند که نقش ارزنده‌ای در به ثمر رساندن حقوق نسل‌های آینده دارند. حقوق نرم به دستورالعمل‌های بین‌المللی که فاقد شروط و مشخصات لازم برای قواعد حقوقی بین‌المللی واقعی هستند (Handel, 1990, 7)، گفته می‌شود که دارای آثار منحصر به فردی هستند. همچنین امکان دارد که حقوق نرم به تبعیت از «حقوق سخت» به یک قاعده بین‌المللی تبدیل شود. اسناد حقوقی نرم معمولاً در اوضاع و احوال رسمی، به‌عنوان سند نهایی یک کنفرانس، اعلامیه، قطعنامه‌های سازمان‌های بین‌المللی، دستور کار، راهنما و... ایجاد می‌شوند (Fitzmaurice, 1992, 199).

آثاری که این گونه اسناد دارند، متفاوت است و حقوقدانان نظرات گوناگونی راجع به آن‌ها ارائه نموده‌اند؛ عده‌ای معتقدند که این اسناد جنبه الزام‌آوری ندارد و استعمال لفظ حقوق برای آن‌ها درست به نظر نمی‌رسد و اساساً حقوق نرم، یک اصطلاح غلط مشهور است. در حقیقت حقوق نرم، زمانی ایجاد می‌شود که دولت‌ها تصمیم گرفته‌اند، نسبت به موضوعی که درباره‌اش مذاکره نموده‌اند، به اجماع برسند و در این خصوص، صرفاً عقیده خود را بیان می‌کنند که هدف نهایی آن‌ها چیست (Fitzmaurice, 1992, 199). در مجموع حقوق نرم، تعیین‌کننده روند و مسیر توسعه حقوق بین‌الملل است و باور قلبی دولتی را نسبت به موضوعی بیان می‌کند. در مقابل عده‌ای از حقوقدانان بین‌المللی بر این عقیده هستند که حقوق نرم، رویه‌ای است که به دکتین حقوق کمک می‌کند یا شاخصه‌ای است که قاعده‌ای را تعیین می‌کند و به عبارت دیگر؛ مفهوم حقوق نرم، جایی بین «حقوق» و «غیرحقوق» قرار می‌گیرد، زیرا از طرفی صرفاً قواعد تشویقی مطابق با قواعد موضوعه البته با یک طبیعت ثانویه را بیان می‌کند و از طرف دیگر با تأثیر بر رویه بین‌المللی، با نقب زدن از زیر، به سوی تأسیس یک قاعده حقوقی می‌رود (Handel, 1990, 8).

اصطلاح حقوق نرم نخستین بار در حقوق بین‌الملل و اقتصاد مورد استفاده قرار گرفت. در واقع ضرورت روابط اقتصادی، انعطاف و آزادی را ایجاد می‌کرد. وجود حاکمیت‌های متفاوت با منافع

۱۸- پذیرش سیاست‌های محیط زیستی که قصد بر حمایت، حفاظت و افزایش کیفیت محیط زیست دارد، به طوری که تاحد امکان نسل آینده از هوای پاک، آب پاک و محیط زیست سالم اطمینان خواهند یافت.

متعارض، درجات مختلف توسعه‌یافتگی، رسیدن به یک توافق حقوقی بین‌المللی را در عرصه اقتصاد، بسیار مشکل می‌کند. به همین دلیل، حقوق نرم، به زودی و به سادگی، مکان قابل توجهی را در این بخش از حقوق بین‌الملل پیدا کرد (Seidel, 1989, 42). در مجموع حقوق نرم شامل بیانیه‌ها، اعلامیه‌ها و دستورالعمل‌ها می‌باشد. اکثر اعلامیه‌های صادر شده از مجمع عمومی سازمان ملل متحد نیز از این دسته‌اند. با این که این حقوق اثر الزام‌آور حقوقی ندارند یا اثر الزام‌آور آن به مراتب ضعیف‌تر از سایر اسناد الزام‌آور است، اما جایگاه ویژه‌ای را در توسعه حقوق بین‌الملل پیدا نموده است، چرا که خط مشی کلی را که دولت‌ها باید در زمینه‌های مختلف اتخاذ کنند، اعلام می‌نماید. بدین صورت که ممکن است با به کار بردن مکرر آن دولت‌ها را تحت تأثیر قرار دهد. از آن جا که دولت‌ها با قبول و اجرای آن به قواعدی رضایت می‌دهند که راهنمای رفتاری آن‌ها است، این پذیرش و رعایت کردن مکرر از قواعد غیر الزام‌آور می‌تواند راهنمای ایجاد حقوق عرفی باشد، به عبارتی باید مهم‌ترین کارکرد این حقوق را گسترش عرف بین‌الملل دانست (پورهاشمی و همکاران، ۱۳۹۵، ۱۷۲). با این نگاه در ذیل به بررسی مفهوم حقوق نسل‌های آینده در برخی اسناد بین‌المللی در حقوق نرم اشاره خواهیم کرد:

۱-۲-۲- کنفرانس استکهلم

کنفرانس استکهلم سه سند صادر نمود که هر سه غیر الزام‌آور هستند: قطعنامه‌ای مربوط به ترتیبات مالی و سازمانی. اعلامیه‌ای مشتمل بر بیست و شش اصل که به اعلامیه استکهلم معروف است. یک دستورالعمل که شامل یکصدونه توصیه نامه بود (Sands, 1994, 393). اغلب حقوق‌دانان بر این عقیده هستند که گرچه اعلامیه استکهلم طی یک کنفرانس رسمی مورد قبول واقع شده است لکن الزام‌آور نیست. در واقع این اصول به صرف وجود در اعلامیه تعهدات حقوقی نخواهند داشت و صرفاً در حد تعهداتی اخلاقی برای دولت‌ها باقی می‌ماند (hasan, 1991, 72).

کنفرانس استکهلم یک کنفرانس حقوق ساز نبود و اعلامیه صادره در آن، به‌عنوان حقوق نرم شناخته می‌شود. اما بسیاری از اصول مندرج در اعلامیه مذکور، بیشتر، جزء حقوق بین‌الملل عرفی در حیطه محیط زیست و بیشتر در حیطه کل حقوق بین‌الملل شده بود و مبنای الزام‌آوری خود را از عرف می‌گرفت نه از اعلامیه. اصولی مثل حق حاکمیت دولت‌ها بر منابع طبیعی و اصل همکاری بین‌المللی. در عین حال می‌توان بر این واقعیت صحنه گذاشت که تعداد کثیری از کشورها تمام یا بخشی از اعلامیه استکهلم را در قوانین داخلی خود گنجانده‌اند (kis, 2002, 384).

اصول زیادی از اعلامیه کنفرانس سازمان ملل متحد درباره انسان و محیط زیست به مفهوم «حقوق نسل‌های حاضر و آینده» اختصاص دارد که نشان‌دهنده اهمیت مفهوم یاد شده است و در خصوص حمایت کیفی از حقوق نسل‌های آینده چندین اصل در این زمینه مقرر شده است که در اصل اول چنین آمده است: «حقوقی بنیادی نسبت به آزادی، مساوات، شرایط مناسب و زندگی در محیطی که به او اجازه زندگی با وقار و سعادتمندانه را می‌دهد دارد و مسئولیت حفظ و بهبود محیط زیست برای نسل حاضر و نسل‌های آینده را دربردارد.» و همچنین در ذیل اصل ششم اعلامیه استکهلم تصریح گردیده است که: «دفاع از محیط زیست و بهبود آن برای نسل فعلی و نسل آینده هدفی دارای اولویت برای بشریت می‌باشد و وظیفه‌ای که تحقق آن باید هماهنگ و همگام با تحقق اهداف بنیادین صلح و توسعه اقتصادی و اجتماعی در سراسر جهان که قبلاً مشخص گردیده است، صورت گیرد.» همین‌طور در بند انتهایی از اصل هفتم به صراحت اعلام شده است که: «کنفرانس از دولت‌ها و مردم درخواست می‌نماید به منظور حفاظت و بهبود محیط زیست در جهت منابع مردم فعلی و نسل‌های آینده به تلاش‌های خود وحدت بخشند.»

۲-۲-۲- اعلامیه ریو

یکی از مهم‌ترین سند کنفرانس سازمان ملل متحد که با حقوق نسل‌های آینده مرتبط است، اعلامیه ریو می‌باشد که با توافق کلیه کشورها به تصویب رسید و از جمله اسناد غیرالزام‌آوری است که دولت‌ها بر آن اجماع دارند. پروفیسور «آناند» در ارزیابی کنفرانس ریو معتقد است: «اسناد به کار برده شده در ریو، از نظر حقوقی الزام‌آور نیستند و با زبان مبهم و نامشخصی ذکر شده‌اند که مستلزم هیچ‌گونه تعهد حقوقی، سیاسی یا حتی اخلاقی نمی‌باشند» (Hossain, 1997, 729). هرچند که کنفرانس ریو محکوم به شکست بوده اما یک دستاورد مهم داشته است. این اعلامیه برخلاف منشور حقوق و تکالیف اقتصادی کشورها که حمایت آراء مثبت کشورهای مهم توسعه یافته را نداشت، با اجماعی از کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه، پذیرفته شد (Hossain, 1997, 845).

در بیانیه ریو در ۱۹۹۲ در خصوص محیط زیست و توسعه در چندین مورد به حقوق نسل‌های آینده اشاره شده است: بند «ب» اصل اول مقرر نموده است که: «منابع و سرزمین‌های جنگلی باید به طور پایدار به گونه‌ای مدیریت شوند که پاسخ‌گوی نیازهای اجتماعی، اقتصادی، محیط زیستی، فرهنگی، روحانی نسل‌های حاضر و آینده باشند، این نیازها مشتمل بر نیاز به غذا، خوراک، دام، دارو، سوخت، پناهگاه، اشتغال، تفریح، ماوای جانوران، تنوع مناظر زمین، مخازن و منابع جذب کربن سایر محصولات جنگلی می‌باشد.»

۳-۲-۲- دستور کار قرن ۲۱

اگرچه این سند اجرایی رفتارهای الزام‌آوری را پیش‌بینی نمی‌کند اما می‌توان قائل شد چون مبنای آن بیان پایین‌ترین سطح قواعد زیست محیطی لازم برای توسعه پایدار در درون کشورها بوده، استقبال آن در قوانین داخلی کشورها به صورت گسترده، یک رویه عملی در خصوص قواعد آن به وجود آورده است (saunders, 1998, 143).

در قسمت نهایی پاراگراف اول از مقدمه دستور کار ۲۱ که سومین سند کنفرانس ریو است، اشاره نموده که: «نیازهای اساسی همه افراد بشر برآورده گردد و سطح زندگی آن‌ها ترقی نماید، اکوسیستم‌ها بهتر حفاظت و مدیریت شوند و آینده‌ای بی‌خطر و با سعادت‌تر در انتظار جهانیان قرار گیرد.»^{۲۰} در اصل سوم چنین ذکر شده است: «ضروری است حق توسعه به گونه‌ای باشد که به طور یکسان، نیازهای نسل فعلی و نسل‌های آینده را تأمین نماید.» و در اصل چهار بیانیه مذکور نیز به صراحت بیان شده است: «با هدف دستیابی به توسعه پایدار، حفاظت از محیط زیست جزء لاینفکی از توسعه بوده و نمی‌تواند جدا از آن مدنظر قرار بگیرد.»

همچنین منشور جهانی طبیعت مصوب ۱۹۸۲ نیز بیان کرده است: «انسان باید به دانشی دست پیدا کند که توانایی او را چنان حفظ و تقویت نماید که بتواند منابع طبیعی را به نحوی مصرف کند که حفظ گونه‌ها و اکوسیستم‌ها را برای نسل حاضر و نسل‌های آینده فراهم نماید.» ضمناً مقدمه موافقتنامه آمریکای شمالی بر همکاری‌های محیط زیستی مصوب ۱۹۹۳ نیز بیان نموده است: «اهمیت حفاظت، حمایت و بهسازی محیط زیست در سرزمین‌های شان و نقش ضروری همکاری در مناطق شان جهت دستیابی به توسعه پایدار برای سلامت نسل حاضر و آینده می‌باشد.»

۴-۲-۲- بیانیه یونسکو

از نمونه‌های دیگری که بر مسئولیت نسل حاضر نسبت به حقوق نسل‌های آینده تأکید داشت بیانیه یونسکو می‌باشد. در فوریه ۱۹۹۴ نشست کارشناسان که تحت نظارت یونسکو و انجمن COSTEA برای تدوین اعلامیه جهانی حقوق نسل‌های آینده بر نسل‌های حاضر تشکیل گردید (رمضانی قوام آبادی، ۱۳۹۹، ۴۱۲).

۲۰- اگرچه عین عبارات حقوق نسل‌های آینده در این بند ذکر نشده است، لکن با توجه به محتوای آن به نظر می‌رسد که به طور تلویحی به مفهوم یاد شده اشاره دارد.

کنفرانس عمومی^{۲۱} UNESCO در جلسه بیست و نهم خود در نوامبر ۱۹۹۷ اعلامیه مسولیت نسل حاضر را در برابر نسل‌های آینده تصویب نموده است که ماده یک به نیازها و علائق نسل‌های آینده پرداخته است. ماده دو بر آزادی انتخاب آیندگان اشاره دارد. ماده سه نگاه‌داری و محافظت از بشر توسط نسل حاضر را تأکید کرده است. مطابق ماده چهار نسل حاضر مسئول حفاظت از زندگی در زمین بوده و مسئولیت به ارث گذاشتن زمین، برای نسل‌های آینده بر عهده نسل فعلی می‌باشد. ماده ۵ بر حمایت از محیط زیست تأکید کرده که بدین منظور نسل حاضر باید منابع طبیعی لازم را به منظور حفاظت از حیات بشری و توسعه آن برای نسل آینده حفاظت کنند و ملتزم شوند که نسل آینده در معرض آلودگی‌هایی که ممکن است سلامتی یا موجودیت شان را مورد مخاطره قرار دهد، قرار نمی‌گیرند و باید امکان پیامد پروژه‌های مهم و پیامدهای آن را برای نسل‌های آینده مورد توجه قرار دهند. براساس ماده ۷ این اعلامیه نسل حاضر مسئولیت شناسایی، حمایت و تأمین میراث فرهنگی ملموس یا غیرملموس و انتقال آن‌ها را به نسل‌های آینده به عهده گرفته است. نهایت آن که نسل حاضر باید تضمین نمایند که آن‌ها نسل‌های آینده را در صلح و امنیت طبق اصول حقوق بین‌الملل، حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین خواهند آموخت.

همچنین پاراگراف هشتم بیانیه نایروبی درباره نقش و وظیفه یونپ که در ۱۹۹۷ تصویب شد بر تلاش‌های بین‌المللی برای حفظ محیط زیست بین‌المللی به نفع نسل کنونی و نسل‌های آینده و دستیابی به توسعه پایدار تأکید کرده است. هدف برنامه توسعه و بازنگری ادواری حقوق محیط زیست نیز برای اولین دهه از قرن بیست و یکم مصوب ۲۰۰۱ براساس پاراگراف نهم، تقویت اثربخشی حقوق محیط زیست برای حفظ منافع نسل‌های آینده را پیشنهاد کرده است. همچنین آخرین اصل از بیانیه اجلاس جهانی توسعه پایدار آفریقای جنوبی ژوهانسبورگ که در ۲۰۰۲ به تصویب رسید، به نسل‌های فعلی و نسل‌های آینده پرداخته است.^{۲۲}

در نتیجه اسناد غیرالزام‌آور نیز در صدد به رسمیت شناختن مفهوم حقوق نسل‌های آینده به‌عنوان یکی از مفاهیم اساسی حقوق بین‌الملل در زمینه محیط زیست می‌باشند.

نتیجه

در عصر کنونی، استفاده بی‌رویه از منابع طبیعی جهان را با چالش جدی مواجه کرده است و ادامه این رویه موجب تضییع حقوق نسل‌های آینده می‌گردد و در نهایت امکان بقای موجودات زنده را بر روی کره

21- United nations educational And Scientific And Cultural Organization

22- world Sammit on sustaible development johannesurg seep 2002

زمین با خطر اساسی مواجه خواهد نمود که ضروری است نسل فعلی در این زمینه اقدامات و تدابیری اتخاذ نماید تا نسل‌های آینده نیز همانند نسل فعلی بتوانند از منابع طبیعی بهره‌مند شوند که در این زمینه جامعه بین‌المللی، با تنظیم قواعدی در حقوق الزام آور و غیرالزام آور به حمایت از حقوق نسل‌های آینده پرداخت و در بسیاری از معاهدات بین‌المللی در وسعت منطقه‌ای و جهانی و همچنین در مقررات ملی، این حقوق به رسمیت شناخته شد. شناسایی موکد این حقوق در جامعه بین‌المللی، این باور را در اذهان مردم و دولت‌ها القاء کرد که منابع طبیعی به یک نسل خاصی تعلق ندارد و طبیعت و منابع موجود در آن متعلق به همه انسان‌ها و نسل‌ها است و برای برطرف کردن نیازهای آنان آفریده شده است و هیچ دلیلی مبنی بر تعلق منابع طبیعی بر نسل فعلی و برتری آنان به نسل‌های آینده ندارد. نسل کنونی همان گونه که حق بهره‌برداری و استفاده از این مواهب را دارند؛ در مقابل تعهد و تکلیف حفاظت از این منابع و انتقال آن به نسل‌های آینده را نیز دارند و به‌عنوان جانشین خداوند، این امانت الهی را به آیندگان بسپارند که این امر موجب همبستگی بین نسل‌ها و ضامن توسعه پایدار و برخورداری همه نسل‌ها از منابع طبیعی می‌گردد و عدم رعایت این حق، روا داشتن ظلم و ستم به نسل‌های آینده خواهد بود که ضمان و مسئولیت آن متوجه نسل فعلی است و دولت‌ها نیز وظیفه دارند جهت حفظ حقوق آیندگان تدابیر لازم را اتخاذ نمایند. بنابراین حقوق نسل‌های آینده بحث مهمی در راستای انصاف بین نسلی است و هر نسلی مکلف است در تعامل با طبیعت، انصاف را با نسل بعد از خود رعایت نماید.

ملاحظات اخلاقی: موارد مربوط به اخلاق در پژوهش و نیز امانتداری در استناد به متون و ارجاعات مقاله تماماً رعایت گردیده است.

تعارض منافع: تعارض منافع در این مقاله وجود ندارد.

تأمین اعتبار پژوهش: این پژوهش بدون تأمین اعتبار مالی نگارش یافته است.

منابع

- قرآن کریم

فارسی

- امامی مبین، مهرنوش، ۱۳۹۵، حقوق نسل‌های آینده در حقوق بین‌الملل محیط زیست، **پایان‌نامه کارشناسی ارشد**، دانشگاه علامه طباطبائی.

- قرآنی، محسن، ۱۳۸۸، **تفسیر نور**، جلد اول، تهران، انتشارات مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- رایجیان اصلی، مهرداد، ۱۳۸۴، **بزه دیده‌شناسی حمایتی**، تهران، انتشارات دادگستر.
- رمضان‌قوام آبادی، محمدحسین، ۱۳۹۹، از ریو تا ریو؛ در تکاپوی نسل پایدار، **مجله تحقیقات حقوقی**، شماره ۶۲.

- دهخدا، محمد، ۱۳۷۷، **لغت نامه دهخدا**، جلد دوم، تهران، انتشارات امیر کبیر.
- جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۹، **تفسیر قرآن کریم**، جلد دهم، قم، مرکز نشر اسراء.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ۱۳۸۵، **ترمینولوژی حقوق**، تهران، انتشارات گنج دانش.
- موسوی، سیدفضل‌الله، ۱۳۸۰، **حقوق بین‌الملل محیط زیست**، تهران، انتشارات میزان.
- پورهایمی، سیدعباس؛ دبیری، فرهاد؛ خلعت بری، یلدا؛ زارعی، سحر، ۱۳۹۵، شکل‌گیری و توسعه مفهوم حقوق نسل‌های آینده در حقوق بین‌الملل محیط زیست، **فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست**، شماره ۷۰.

- نقی زاده، علیرضا، ۱۳۹۱، بررسی حق بر محیط زیست و حق بر توسعه در کنوانسیون‌های زیست محیطی الحاقی جمهوری اسلامی ایران، **فصلنامه دیدگاه**.
- وکیل، امیرساعد و عسگری، پوریا، ۱۳۹۰، **نسل سوم حقوق بشر**، تهران، انتشارات مجد.

عربی

- ابن فهد حلّی، احمد بن محمد، ۱۴۰۷ق، **المهذب البارع فی شرح المختصر النافع**، جلد سوم، قم، مؤسسه النشر الاسلامیه.

- ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۱۸ق، **لسان العرب**، جلد سوم، بیروت، دارصادر.
- ابن فارس، احمد، ۱۴۰۴ق، **معجم مقایس اللغه**، جلد چهارم، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- جوهری، حماد بن اسماعیل، ۱۴۱۷ق، **الصحاح (تاج اللغه و صحاح العربیه)**، جلد چهارم، تحقیق عبدالغفار عطار، دارالعلم للملایین.

- الدسوقی، احمد عبدالحمید، ۲۰۰۷م، **الحمايه الموضوعيه و الاجرائيه لحقوق الانسان فی مرحله ما قبل المحاکمه**، قاهره، دارالنهضة العربیه.

- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ق، **الفاظ قرآن**، بیروت، الدارالشامیه.
- طریحی، فخرالدین، ۱۴۰۸ق، **مجمع البحرين**، تهران، مکتب النش الثقافه الاسلامیه.

- عیاشی، محمد بن مسعود، ۱۳۸۰، **تفسیر العیاشی**، جلد اول، تهران، مکتبه العلمیه الاسلامیه.
- فخر رازی، محمد بن عمر، ۱۴۲۰ق، **التفسیر الکبیر**، جلد پنجم، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی.
- مراغی، احمد مصطفی، ۱۴۰۴ق، **تفسیر المراغی**، جلد پنجم، چاپ اول، قم، انتشارات دارالفکر.
- مجلسی، محمد باقر، ۱۴۰۴ق، **بحار الانوار**، جلد نهم، بیروت، مؤسسه الوفاء.
- نجفی، محمدحسن، ۱۹۸۱م، **جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام**، جلد بیست و نهم، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی.

لاتین

- Hasan, P, 1991, Biodiversity and international Law, S Bilderbeek los press.
- Hossain'K, 1997, The Rio conference and post-rio: the new international Economic Order international Legal Lessus Arising under the United Nations Decade off international Law, N' Al- Nauimi et al.
- Handl G,1990, Environmental security and Global Change; the challenge the international Law year book of international Environmenta Law.
- Seidl, 1989, Hohenveldern International Econimic Law.
- Sands' PH, 1994, Environment community and international Law Harward international Law Jornal.
- Saunders'P. m, 1998, Moving on from Rio: Resent Initiatives on Global Forest Lssuse Canadin year book off international Law.
- Kis. A and Shelton. D, 2002, international Environmenta Law Transnational Publisher.
- Fitzmaurice M. A, 1992, international Environmenta Law as a Spicial Field Netherland year book of international Law.

قوانین

- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

Feasibility of Referring to Adjustment Theory in Iranian Law as a Solution in Contractual Excuse - [Roshan Ali Shekari](#), [Sayyed Mostafa Milani](#)

Criminal Protection of the Rights of Future Generations in International Documents - [Adel Sarikhani](#), [Mostafa Karami Pour](#)

Analysis of the Right of the People to Control the Government from the Point of View of Ali (PBUH) by Looking at the Constitution of the Islamic Republic of Iran - [Ebrahim Musazadeh](#), [Mohammad Salehi](#)

Reflections on the Legislation of Oath (Qassameh) According to the Science of Criminalistics - [Mohammad Ali Hajidehabadi](#), [Ruhollah Shamshiri](#)

Rereading Interactions (Some Religious Groups and Actors in the International System) the Field of Terrorism as a Means of Achieving National Interests with an Emphasis on Legal Responsibilities in Islamic Countries - [Sayyed Mohammadreza Mousavifard](#), [Hamidreza Norozian](#), [Arefeh Kordi Nasab](#), [Nafiseh Tosi](#), [Ayda GHasem Zadeh](#)

The Principle of Prohibition of Repatriation of Refugees from the Perspective of Human Rights Documents with Emphasis on Environmental Refugees - [Mahnaz Khorsandi](#), [Asgar Jalalian](#)

Dangers of Prioritizing Financial Issues in Legal Professions - [Mohammad Setayesh Pur](#), [Maryam Faraji Tark](#)

The Rulings and Effects of Permission in the Legal System of Iran and France - [Hasan Najjarha](#)

Comparison of the Actus Reus of the Crime of Computer Fraud with Traditional - [Ali Paidarfard](#), [Javad Naderi ooj Boghzi](#), [Ahmadreza Emtehani](#)

Theoretical Foundations of Military Weapons Equipment Control with an Emphasis on Contradictory Stands of UN and WTO on Conventional Military Weapons Trade - [Pouria Ebrahimzadeh](#), [Somayeh Rahmanian](#)

Child and Childhood from the Perspective of Philosophy and Literature - [Maryam SHA'ban](#)

Validity of Sealed Order in Civil and Criminal Cases - [Amir Mohammadi](#), [Mohammadmahdi Heydari](#), [Soheyla Moradi GHaleh](#)

The Status of the Kosovo Specialist Branches in Global Criminal Justice System - [Mostafa Fazaeli](#), [Arash Maleki](#)

Criminalization of Informing the Contrary in Iranian Law - [Saeed Asadzadeh](#), [Fatemeh Ahadi](#), [Mojtaba Kanjori](#)

The Actions of Foreign Companies Regarding Iraq's Use of Chemical Weapons in Holy Defense from the Perspective of International Responsibility Rights - [Mohammad Setayesh Pur](#), [Pamian Shafae](#)

Sociological and Criminological Review of the Phenomenon of Prostitution in the International System and Iran with Emphasis on the Teachings of Islamic Criminology - [Sayyed Mohammadreza Mousavifard](#), [Asad Akhzari Fard](#), [Ali Mardan Ahmadi](#)

The Police's Interaction with the Crime Prevention Institutions - [Mina Momeni](#), [Sayyed Mahdi Ahmadi Musavi](#)

Immigrant Children's Rights in National and International Documents - [Reza Khaje Nooredini](#), [Sayede Parisa Mirabi](#)

The Real Competency of Criminal Laws from the Perspective of Islamic Law - [Mostafa Karami Pour](#), [Mona Rajabzade Baghi](#)

Exploring the Shift from Physical to Cybercrime at the Onset of the COVID-19 Pandemic with an Approach to Routine Activity Theory - [Maryam Kamaei](#)

The Position of British Security Officers in the Detection of Crimes - [Zahra Vahabi](#), [Arash Razmi](#)

The Independence of Judges in the Legal System of the Islamic Republic of Iran in the Light of the Teachings of Islam - [Mohammad Setayesh Pur](#), [Fatemeh Zahra Aslan](#)

Legal Conditions and Legal and Criminal Dimensions of Intellectual Property in the Legal System of the Islamic Republic of Iran - [Somayeh Zilabi](#), [Sadeh Fetili](#), [Ebrahim Moghaddam](#)

Feasibility Study of the Realization of the Idea of Criminalization (Crime of Civil Liability of Managers) from Theory to Practice Based on the Approaches of the Model of Criminal Responsibility Model of the Law of Strategic Action to Cancel of Sanctions - [Sayyed Mohammadreza Mousavifard](#), [Hamidreza Norozian](#), [Nafiseh Dharovieh](#), [Mohammad Rasol Ansari Nia](#), [Neda Haghghi](#)
Jurisprudential-Legal Evaluation of the Real Multiplicity in the Hodood, Retaliation and Diat - [Ali Mohammadi Jurkoye](#), [Ahmadreza Emtehani](#), [Javad Naderi ooj Boghzi](#)

The Position and Role of the People in the Establishment and Continuation of Ummat and Imamat System In the Light of Martyr Beheshti's Opinions - [Mohammad Sadeq Darivand](#)

Mediation, Participatory Justice System, Third Generation Criminal Justice System and the Rights of Parties the Lawsuit - [Sadeh Fetili](#), [Mohammad Fetili](#), [Ebrahim Moghaddam](#)